ТАТАРСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ СПАС МУНИЦИПАЛЬ РАЙОНЫ БАШКАРМА КОМИТЕТЫ	ИСПОЛНИТЕЛЬНЫЙ КОМИТЕТСПАССКОГО МУНИЦИПАЛЬНОГО РАЙОНА РЕСПУБЛИКИ ТАТАРСТАН

программа здравоохр

КАРАР **ПОСТАНОВЛЕНИЕ**

№6 **от 11.01.2019г.**

Спас муниципаль районының «2019-2021 елларга халык сәламәтлеген яхшырту һәм үлүчеләр санын киметү» муниципаль программасын раслау турында

Халыкның сәламәтлеген саклау һәм ныгыту өлкәсендәге дәүләт сәясәтен гамәлгә ашыру максатларында Татарстан Республикасы Спас муниципаль районы Башкарма комитеты

КАРАР БИРӘ:

1. Спас муниципаль районының «2019-2021 елларга халык сәламәтлеген яхшырту һәм үлүчеләр санын киметү» муниципаль программасын расларга.
2. «Спас муниципаль районы» муниципаль берәмлегенең финанс-бюджет палатасына чараны финанслау акчаларын күздә тотарга.

ТР Спас муниципальрайоны
Башкарма комитеты җитәкчесе В.А Осокин

ТАТАРСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ СПАС МУНИЦИПАЛЬ РАЙОН БАШКАРМА КОМИТЕТЫ ИСПОЛНИТЕЛЬНЫЙ КОМИТЕТ СПАССКОГО РАЙОНА РЕСПУБЛИКИ ТАТАРСТАН ИНН 1637005464

Спас муниципаль районы Башкарма комитетының 2019 елның 11 гыйнварындагы 6 номерлы карары белән РАСЛАНДЫ

Спас муниципаль районының «2019-2021 елларга халык сәламәтлеген яхшырту һәм үлүчеләр санын киметү» МУНИЦИПАЛЬ ПРОГРАММАСЫ

Программаның паспорты

Программаның аталышы	«2019-2021 елларга халык сәламәтлеген яхшырту һәм үлүчеләр санын киметү» максатчан программасы
Программаның заказчысы	Спас муниципаль районы Башкарма комитеты.
Программаны төп эшләүчеләр	Үзәк район хастаханәсе, ГХАТ бүлеге, яшьләр эшләре, спорт һәм туризм бүлеге, мәгариф бүлеге, халыкны эш белән тәэмин итү үзәге, ТР Хезмәт, халыкны эш белән тәэмин итү һәм социаль яклау министрлыгының Спас муниципаль районындагы социаль яклау бүлеге.
Программаның төп максатлары һәм бурычлары	Яшәеш сыйфатын тотрыклы арттыру, сәламәтлек саклауны үстерү, халыкны алкогольдән һәм наркотиклардан яклау, хезмәт саклау чаралары һәм социаль ярдәм чараларын камилләштерү буенча эзлекле сәясәт үткәрү ярдәмендә үлүчеләр санын киметү. Сәламәт яшәү рәвешенең заманча шартларын һәм пропагандасын булдыру юлы белән кечкенәдән башлап, халык арасында физик культура һәм спорт белән шөгыльләнүгә ихтыяҗ тудыру. Тууучылар санын арттыруга булышлык күрсәтү. Иң мөһим социаль институт буларак гаиләне саклау һәм үстерү.
Программаны гамәлгә ашыру вакыты	2019-2021 еллар
Программаны үтәүчеләр	«Спас үзәк район хастаханәсе» дәүләт автоном сәламәтлек саклау учреждениесе, Спас муниципаль районы Башкарма комитетының ГХАТ бүлеге, Спас муниципаль районы Башкарма комитетының икътисад һәм фаразлау бүлеге, Спас муниципаль районы Башкарма комитетының мәгариф бүлеге, Спас муниципаль районы Башкарма комитетының яшьләр эшләре, спорт һәм туризм бүлеге, ТР Хезмәт, халыкны эш белән тәэмин итү һәм социаль яклау министрлыгының Спас муниципаль районындагы социаль яклау бүлеге, Спас муниципаль районы мәдәният бүлеге, Спас районы халыкны эш белән тәэмин итү үзәге ДКУ, ТР Спас районында Россия Пенсия фонды идарәсе ДУ, шәһәр һәм авыл җирлекләре башлыклары, Иҗтимагый совет.
Финанслау күләмнәре һәм чыганаклары	Бөтенесе: 9989,2 мең сум 2019 ел 3649,1 мең сум 2020 ел 3190,1 мең сум

	2021 ел 3150,0 мең сум Үзәк район хастаханәсе акчалары Бөтенесе: 246,0 мең сум 2019 ел 138,0 мең сум 2020 ел 54,0 мең сум 2021 ел 54,0 мең сум Җирле бюджет акчалары Бөтенесе: 9743,2 мең сум 2019 ел 3511,1 мең сум 2020 ел 3136,1 мең сум 2021 ел 3096,0 мең сум Спас муниципаль районы бюджетына керүче салым һәм салым булмаган керемнәр, шулай ук бюджеттан тыш трансфертлар хисабына, Спас муниципаль районы бюджетының керем өлешен үтәүгә бәйле рәвештә, программада чараларны үтәүгә каралган акча күләмнәре үзгәрергә мөмкин.
Программаны гамәлгә ашырудан көтелгән ахыргы нәтиҗәләр	1. 2021 елга үлүчеләр санын 2018 ел дәрәҗәсенә карата 10%ка киметү. 2. 2021 елга хезмәткә яраклы яшьтә үлүчеләр санын 10%ка киметү. 3. Халыкның гомер озынлыгын арттыру, халыкның тормыш сыйфатын, сәламәтлек торышын яхшырту.
Программа үтәлешен контрольдә тоту	Спас муниципаль районы Башкарма комитеты

1. Программа хәл итәргә тиешле проблеманың характеристикасы

Халык сәламәтлеген саклау һәм ныгытуның дәүләт сәясәтен фомалаштыру өстенлекле бурычларның берсе булып тора. Сәламәтлек саклау системасында тамырдан яңа юнәлеш үсеш алды – авыруны дәвалауга юнәлдерелгән системадан сәламәт яшәү рәвеше өстенлегенә йөз тоткан һәм авыруларны кисәтүгә юнәлтелгән гражданнар сәламәтлеген саклау системасына күчү.

Проблеманың актуальлеге шунда ки, аерым уңай күренешләргә карамастан,
сәламәтлек күрсәткечләре һәм сәламәтлек саклау торышы түбән дәрәҗәдә кала бирә. Дәүләтнең катлаулы икътисадый һәм социаль үсеш шартлары авыручылар һәм үлүчеләр санының гаять югары күрсәткечләрендә, туучылар санының, аналар һәм балалар сәламәтлеге торышының түбән дәрәҗәсендә чагылыш тапты. Моннан тыш, хәзерге вакытта халык сәламәтлегенең социаль бәйлелекле һәм профессиональ сәбәбе булган дефектлары көчәя бара.

Халык сәламәтлеген ныгыту һәм үлүчеләр санын киметү программасы бүген районның муниципаль хакимияте органнары, социаль тәэмин итү һәм

сәламәтлек саклау өлкәләрендә кичекмәстән хәл итү өчен беренчел дәрәҗәгә чыгарыла. Халык сәламәтлеген, медицина хезмәте күрсәтү дәрәҗәсен, демографик хәлне, хезмәт саклау, физик культура һәм спорт үсешен сыйфатлый торган кайбер аспектларга мөрәҗәгать итсәк, проблема тагын да ныграк аңлашыла.

1.1 Демографик хәлгә анализ

Үлүчеләр санының югары күрсәткече районда халык саны кимүнең төп сәбәбе булып тора. 1993 елдан башлап районда үлүчеләр саны туучылар санынннан артып китте һәм озак вакытлы тотрыклы күренешкә әйләнде.

1 нче таблица

1990-2017 елларда туучылар һәм үлүчеләр саны турында мәгълүмат

Ел	Туучылар саны (кеше)	Үлүчеләр саны (кеше)	Табигый артым (+/-)
1990	390	310	+80
1991	314	218	+96
1992	325	319	+6
1993	292	411	-119
1994	323	428	-105
1995	261	381	-120
1996	219	317	-98
1997	227	339	-112
1998	245	362	-117
1999	242	356	-114
2000	248	397	-145
2001	219	380	-161
2002	225	369	-144
2003	264	460	-196
2004	198	404	-206
2005	203	476	-273
2006	171	390	-219
2007	199	415	-216
2008	203	395	-192
2009	211	414	-203
2010	224	390	-166
2011	224	372	-148
2012	214	353	-139
2013	255	336	-81
2014	249	341	-92
2015	188	350	-162
2016	160	316	-156
2017	166	309	-143

Район халкы табигый хәрәкәтенең гомуми коэффициентларын чагыштырсак, бу ныграк аңлашыла. Иң югары табигый кимү дәрәҗәсе 2005 елда күзәтелде.

2 нче таблица

Спас районы халкы табигый хәрәкәтенең гомуми коэффициентлары (1000 кешегә)

Еллар	Туучылар	Үлүчеләр	Табигый артым (киму)
1998	**10,7**	**15,7**	**-5,0**
1999	**10,6**	**15,7**	**-5,1**
2000	**11,2**	**17,7**	**-6,5**
2001	**9,6**	**17,1**	**-7,5**
2002	**10,5**	**18,0**	**-7,5**
2003	**12,4**	**21,0**	**-9,2**
2004	**9,6**	**18,8**	**-9,2**
2005	**10,2**	**22,1**	**-11,9**
2006	**9,0**	**18,9**	**-10,1**
2007	**10,9**	**20,0**	**-9,1**
2008	**11,7**	**19,4**	**-7,7**
2009	**10,4**	**20,4**	**-10,0**
2010	**10,9**	**18,9**	**-8,0**
2011	**11,0**	**18,2**	**-7,2**
2012	**10,6**	**17,5**	**-6,9**
2013	**12,8**	**16,8**	**-4,0**
2014	**12,6**	**17,2**	**-4,6**
2015	**9,6**	**17,9**	**-8,3**
2016	**8,2**	**16,2**	**-8,0**
2017	**8,5**	**15,9**	**-7,4**

Туучылар һәм үлүчеләр саны динамикасын тәкъдим ителгән график ачык чагылдыра.

3 нче таблица

Спас муниципаль районында туучылар һәм үлүчеләр исәбенең динамикасы (1000 кешегә)

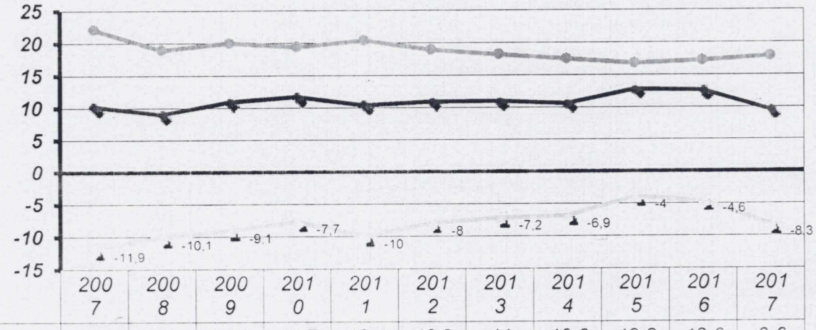

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Туучылар	*10,2*	*9*	*10,9*	*11,7*	*10,4*	*10,9*	*11*	*10,6*	*12,8*	*12,6*	*9,6*
Үлүчеләр	*22,1*	*18,9*	*20*	*19,4*	*20,4*	*18,9*	*18,2*	*17,5*	*16,8*	*17,2*	*17,9*
Табигый артым (киму)	*-11,9*	*-10,1*	*-9,1*	*-7,7*	*-10*	*-8*	*-7,2*	*-6,9*	*-4*	*-4,6*	*-8,3*

2011-2015 еллар чорында табигый кимү күрсәткече кими башлады. Әмма, 2016-2017 елларда табигый кимү арта. Әлеге программаның бурычы – районда табигый кимүнең түбәнәюен кайтару.

Берничә ел дәвамында үлүчеләр саны структурасында кан әйләнеше системасы авырулары өстенлек итә, икенче урында – яман шешләр, өченчедә – тышкы сәбәпләр.

4 нче таблица

Үлем сәбәбе структурасы (%)

	2014 ел	2015 ел	2016 ел	2017 ел	2018 ел
Кан әйләнеше системасы авырулары, шул исәптән	63,8	52,8	51,3	44,9	48,6
миокард инфаркты	*1,9*	*3,7*	*5,3*	*5,9*	*3,4*
инсульт	*15,4*	*9,6*	*11,9*	*6,7*	*4,6*
Яман шешләр	9,5	11,9	12,5	12,3	14,9
Тышкы сәбәпләр	8,6	8,2	10,4	7,0	12,3

Саннар үлем сәбәпләре арасында беренче баскычларны кан әйләнеше системасы авырулары алып торуын күрсәтә, 63,8-48,6 процент. Алга таба яман шешләр, үлемнең тышкы сәбәпләре, сулыш органнары авырулары, ашкайнату органнары авырулары, йогышлы һәм паразитар авырулар, туберкулез килә.

Хезмәткә яраклы яшьтә үлүчеләр саны гаять тискәре күренеш булып тора. Үлүчеләр арасында тормыш юлына әле яңа баскан яшьләр күп.

1 нче график

Хезмәткә яраклы яшьтә үлүчеләр саны, кеше

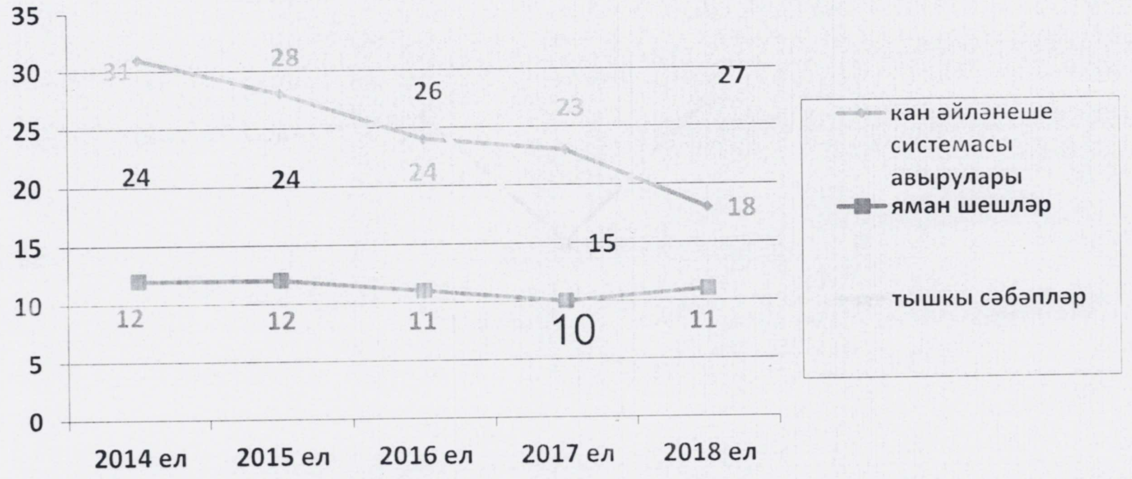

5 нче таблица

	2014 ел	2015 ел	2016 ел	2017 ел	2018 ел
Кан әйләнеше системасы авырулары, шул исәптән	31	28	24	23	18
миокард инфаркты	*3*	*5*	*7*	*10*	*5*
инсульт	*5*	*3*	*3*	*5*	*2*
Яман шешләр	12	12	11	10	11
Тышкы сәбәпләр	24	24	26	15	27
Барлыгы	75	72	71	73	63

Тәкъдим ителгән графиктан күренгәнчә, 2014-2018 еллар чорында хезмәткә яраклы яшьтә үлем структурасында алдынгы урыннарны тышкы сәбәпләр алган, икенче урында элеккечә яман шешләр.

Туучылар һәм үлүчеләр саны демографиянең иң мөһим күрсәткечләре генә түгел, ә гомумән, социаль-икътисадый үсешнең төп интеграль характеристикалары да. Халыкның табигый артымына, үлүчеләр саны кимүгә, гомумән, халык сәламәтлегенә аеруча кискен йогынты ясаучы кайбер аспектларны карыйк.

6 нчы таблица

Спас районының авыр җирлекләре буенча
үлүчеләр саны

	2017	2018

	Бөте-несе	Үлү-че-ләр-нең урта-ча яше	Хез-мәткә ярак-лы яшь	80 яшь-тән өл-кән-рәк	Туды	Бө-те-несе	Үлү челә рнең урта ча яше	Хез-мәткә ярак-лы яшь	80 яшь-тән өл-кән-рәк	Туды
Шәһәр	135	*70,7*	*16*	*48*	*111*	126	*69,3*	*28*	*45*	*104*
Аграмак	*6*	*57,2*	*3*	*1*	*3*	*10*	*80,7*	*-*	*8*	*3*
Антоновка	*13*	*69,5*	*4*	*7*	*11*	*8*	*68,6*	*3*	*4*	*1*
Бураково	*11*	*76,3*	*2*	*6*	*1*	*13*	*76,0*	*2*	*5*	*-*
Әҗмәр	*12*	*63,3*	*5*	*3*	*5*	*15*	*76,3*	*1*	*8*	*5*
Иске Рәҗәп	*24*	*76,5*	*2*	*13*	*1*	*26*	*72,7*	*4*	*12*	*-*
Кузнечиха	*14*	*65,6*	*4*	*5*	*5*	*1*	*72,0*	*-*	*-*	*3*
Кызыл Бистә	*13*	*75,2*	*3*	*7*	*5*	*9*	*72,3*	*2*	*3*	*2*
Ким	*11*	*54,3*	*7*	*2*	*8*	*14*	*63,6*	*6*	*2*	*8*
Куралово	*9*	*68,9*	*2*	*3*	*1*	*14*	*67,9*	*5*	*4*	*4*
Никольский	*21*	*65,7*	*5*	*5*	*3*	*19*	*69,9*	*3*	*12*	*5*
Полянка	*15*	*69,9*	*3*	*5*	*8*	*18*	*63,9*	*2*	*5*	*3*
Приволжский	*8*	*70,3*	*1*	*3*	*1*	*16*	*67,6*	*2*	*7*	*2*
Чәчәкле	*8*	*73,5*	*2*	*4*	*1*	*7*	*80,1*	*-*	*2*	*-*
Урта Йорткүл	*9*	*69,2*	*2*	*5*	*3*	*13*	*73,3*	*2*	*5*	*-*
Өчкүл	*9*	*73,7*	*1*	*4*	*10*	*14*	*66,6*	*5*	*3*	*9*
Ямбакты	*7*	*77,4*	*-*	*2*	*2*	*9*	*66,4*	*1*	*3*	*-*

1.2. Халык эчкечелеге

Үлүчеләр саны үсешенә, аеруча яшь һәм балигъ булган яшьтә алкоголь, шул исәптән суррогат, наркотиклар һәм башка психотроп матдәләр куллану тискәре йогынты ясый.

7 нче таблицаны карыйк.

7 нче таблица

2014-2018 елларда табиб-наркологта исәптә торучы диспансер авырулары

	2014 ел	2015 ел	2016 ел	2017 ел	2018 ел
Алкоголизм, шул исәптән стадияләр белән	306	306	304	296	294
башлангыч (I)	105	98	98	98	96
урта (II)	201	208	206	198	198
Наркомания	2	2	2	3	1
Токсикомания	2	2	2	2	3

2016 елдан башлап «Спас үзәк район хастаханәсе» дәүләт автоном сәламәтлек саклау учреждениесендә табиб психитар-нарколог эшкә урнаштырылды, бу диспансер исәбендә торучы алкогольгә бәйлелеге булган пациентлар санының 2016 елда 306дан 2018 елда 294кә кадәр кимүенә китерде.

8 нче таблица

Сәүдә нокталарында алкоголь продукциясен сату

Чор	Алкоголь продукциясе сатылган (литрларда)	Җан башына (литрларда)
2014 ел	270224	13,2
2015 ел	259293	12,8
2016 ел	196507	9,8
2017 ел	171075	8,6
2018 ел	159017	8,1

Шулай ук рәсми статистика мәгълүматлары буенча районда сатылган алкоголь продукциясе саны 2014 елда 270224 литрдан 2018 елда 159017 литрга кадәр кимегән.

Шул ук вакытта 2016 елдан башлап җәмәгать урыннарында спиртлы эчемлекләр кулланган һәм исерек хәлдә күренгән өчен җәлеп ителүчеләр саны шактый арткан. Мәгълүматлар графикта күрсәтелде.

2 нче график

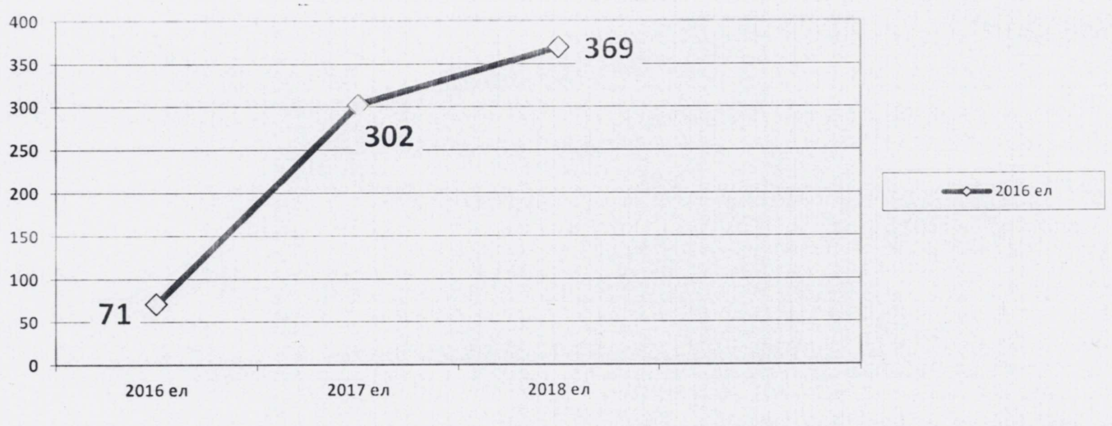

Югарыда әйтелгәннәрдән аңлашылганча, алкоголь кулланучылар саны кимемәгән. Эчкечелек белән авыручы кешеләр сыйфатсыз, ялган алкоголь продукциясен торган саен күбрәк куллана башлаган.

1.3. Өйләнешүләр һәм аерылышулар

Яшәеш дәрәҗәсе иминлегенә, сәламәтлек торышына өйләнешүләр һәм аерылышулар тенденциясе турыдан-туры йогынты ясый. Әүвәл 9 нчы таблицаны карыйк.

9 нчы таблица

Тулы булмаган гаиләләрдә балалар саны

Еллар	Өйләнешүләр саны	Аерылышулар саны	Аерылышканнан соң тулы булмаган гаиләдә калган балалар
2014	**151**	**65**	**45**
2015	122	49	**53**
2016	**114**	**60**	**49**
2017	**124**	**60**	**40**
2018	**108**	**62**	**48**

Соңгы 5 елда аерылышулар теркәлгән никахлар санына карата 48% тәшкил иткән. Әмма аерылышулар бар икән, димәк, тулы булмаган гаиләләрдә тәрбияләнүче балалар да бар. Елына уртача 47 бала әтисе яки әнисе белән генә кала. Бу, нигездә, ата-аналары аерылышудан психик травма алган һәм еш кына тулы канлы туклану алу мөмкинлеге булмаган балалар.

Соңгы елларда гражданнарча гына берләшеп яшәүче парлар саны артты, киләчәктә аларның барысы да рәсми теркәлә, дип әйтеп булмый.

9 нчы таблицага мөрәҗәгать итик, анда аерылышулар саны якынча тигез булганда, никахлар санының өчтән бергә диярлек кимүе ачык күренә.

10 нчы таблица

Спас муниципаль районы буенча туучылар саны турында мәгълүмат

Еллар	Туучылар саны (кеше)	Теркәлмәгән никахларда туган балалар саны (кеше)	%
2014	**224**	**52**	**23,2**
2015	214	55	25,7
2016	**255**	**57**	**22,4**
2017	249	48	19,3
2018	188	46	24,5

Әгәр 2014 елда теркәлмичә яшәүче парлардан 52 бала туган булса, ә бу барлык туучылар санының – 23,2%ы, 2018 елда шундый 46 бала туган, ягъни барлык туучылар санының 24,5%ы. Биредә туучылар саны кимү белән беррәттән өйләнешмичә тудырылган балалар процентының артуы күзәтелә.

Җәмгыятьтә социаль иминлек дәрәҗәсе, гаилә институты гамәлдә булуның нәтиҗәлелеген яки нәтиҗәсезлеген өйләнешүләр һәм аерылышулар нисбәте күрсәткече чагылдыра. 2016 һәм 2018 елларда әлеге күрсәткечнең кимүе күзәтелде.

11 нче таблица

Өйләнешүләрнең һәм аерылышуларның нисбәте

еллар	1000 кешегә өйләнешүләр саны	1000 кешегә аерылышулар саны	Өйләнешүләр һәм аерылышулар нисбәте
2014	**151**	**65**	**2,3**
2015	**122**	**49**	**2,5**
2016	**114**	**60**	**1,9**
2017	**124**	**60**	**2,1**
2018	**108**	**62**	**1,7**

3 нче график

Фертиль яшьтәге хатын-кызлар саны (15-49 яшь)

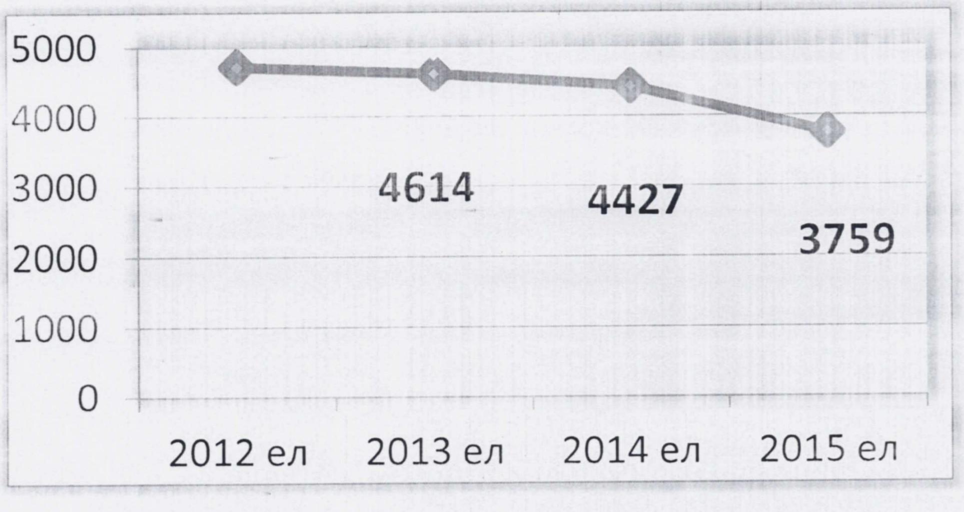

Әлеге графикта фертиль яки бала табу яшендәге хатын-кызлар санының кимү тенденциясе күрсәтелгән. Районыбызга яшь, хезмәткә яраклы кешеләрнең күчеп килүе килеп туган хәлдән чыгу юлы булырга мөмкин. Бәлки, бу җәһәттән, безгә Болгар тарихи-архитектура тыюлыгын үстерү ярдәм итәр.

Өйләнешүләрнең һәм аерылышуларның совет чоры өчен хас булган, гаилә институты үсешендә иминлекне чагылдырган 2,5 һәм аннан артыграк нисбәте соңгы 5 елда 2015 елда гына күзәтелде.

1.4. Гомер озынлыгы

Халыкның сәламәтлек торышы һәм үлүчеләр саны дәрәҗәсе чагылышы булып кеше туган вакытта көтелгән гомер озынлыгы күрсәткече тора. Үлүчеләр санының югары дәрәҗәсе көтелгән гомер озынлыгының түбән күрсәткечләрен билгели. Район халкының гомер озынлыгы динамикасын 12 нче таблица күрсәтә.

12 нче таблица

Спас районы буенча көтелгән гомер озынлыгы

	2014	2015	2016	2017	2018
Ирләр	63,91	61,05	61,05	-	-
Хатын-кызлар	76.14	76,39	76,38	-	-
Ирләр һәм хатын-кызлар	69.61	68,27	68,27	72,2	72,43
ТР буенча ирләр һәм хатын-кызлар	71.41	71,90	72,19	72,51	72,84

2014 елда үлүчеләр саны 372 кеше тәшкил итте (бу иң югары күрсәткеч). Уртача гомер озынлыгы 69,61 ел тәшкил итә, өстәвенә, хатын-кызлар – 76 ел, ирләр – 64 ел, аерма – 12 яшь. Шунысын искәртик, республика буенча әлеге күрсәткеч ел саен арта бара.

<u>1.5. Үлем проблемаларына сыйфатлама һәм аларны хәл итүдә төп юнәлешләр:</u>

1.5.1. Кан әйләнеше системасы авырулары.

Ел саен дөньяда кан әйләнеше системасы авыруларыннан дистәләгән миллион кеше үлә, шул исәптән йөрәкнең ишемик авыруыннан – 7 миллионнан артык.

Россия Федерациясендә хезмәткә яраклы халыкның йогышлы булмаган авырулар аркасында вакытыннан алда үлем структурасында кан әйләнеше системасы авырулары өлешенә ирләр арасында – барлык үлүчеләр санының 36,6%ы, хатын-кызлар арасында 40,5%ы туры килә.

Кан әйләнеше системасы авырулары артуга һәм көчәюгә йогынты ясаучы әйдәп баручы риск факторы булып артериаль гипертония тора, ул россиялеләр арасында 39,0% очракта ирләрдә һәм 41,0% очракта хатын-кызларда теркәлгән. Россия Федерациясе буенча гомумән алганда артериаль гипертонияле 41 млн. артык авыру теркәлгән. 40 яшькә чаклы артериаль гипертония белән авыручыларда киләчәк гомернең уртача озынлыгы 6 елга кыскара.

Татарстан Республикасында, Россия буенча гомумән булган кебек, өлкән яшьтәге кешеләрнең кан әйләнеше системасы чирләре белән авыруының артуы күзәтелә.

Хәзерге вакытта республикада артериаль гипертониядән җәфа чигүче 300 меңгә якын кеше теркәлгән, ягъни бу һәр унынчы кеше дигән сүз.

2018 елда ТР буенча үлем структурасында (алдагы еллардагы кебек үк) кан әйләнеше системасы авырулары өстенлек итә – 51,1 % (2017 ел – 51,7 %); күрсәткеч 100 мең кешегә 607,3 тәшкил итте, бу 2017 елгы күрсәткечтән 3,4%ка кимрәк (РФ – 631,8; ИФО – 659,7).

Татарстан Республикасы буенча гипертония авыруыннан үлүчеләр саны 8,2%ка кимеде, һәм 100 мең кешегә 41,4 тәшкил итте (2017 ел – 45,0), гипертония авыруы өзлегүләреннән, 2017 ел белән чагыштырганда, 138 кешегә азрак үлгән (Спас районында 3 кешегә кимрәк).

Миокард инфарктыннан үлүчеләр саны күрсәткече 4,8%ка арткан, ул 100 мең кешегә 47,9 тәшкил иткән.

Спас муниципаль районында кан әйләнеше системасы авыруларыннан 170 кеше үлгән. Үлемнәр структурасында кан әйләнеше системасы авыруларына барлык үлем сәбәпләренең 50% туры килә, бу ТРның барлык районнары арасында иң югары күрсәткечләрнең берсе (867,9). Шул ук вакытта соңгы 5 елда хезмәткә яраклы яшьтәге кешеләрнең йөрәк-кан тамыры авыруларыннан үлүе кимүдә уңай динамика күзәтелә.

Хәзерге вакытта районда артериаль гипертониядән җәва чигүче 963 кеше теркәлгән. Әмма бу тулы исемлек түгел, чөнки мондый авыруларны диспансер исәбенә кую тулысынча үткәрелмәгән. Бүген халыкка өстәмә профилактик тикшерү уздыруга кискен ихтыяҗ бар. Мондый авыруларны ачыклауда ФАПларга һәм гомуми практика табибларына зур роль бирелә.

1.5.2. Яман шешләрдән үлү проблемасына сыйфатлама

Татарстан Республикасы буенча яман шешләрдән үлү күрсәткече 2018 елда 7,9%ка арткан һәм 100 мең кешегә 193,3 очрак тәшкил иткән (2017 елда – 179,2). Үлемнең гомуми структурасында яман шешләрдән үлү 16,2% тәшкил итә.

2018 елда үлгән авыруларның абсолют саны 7463 кеше тәшкил итә һәм 2017 ел күрсәткеченнән (6877) 576 кешегә арта. Үлем очраклары санының төп үсеше ирләрнең җенес органнарындагы яман шеш (27,6%ка), сулыш органнары (9,9%ка), ашкайнату органнары (8,7%ка) яман шеше хисабына булган.

Яшь категорияләре чагыштырмасында төп үсеш пенсия яшендәге кешеләр арасында – 656 кеше, яки 12,3%.

Хезмәткә яраклы халык арасында үлем структурасында яман шеш авырулары өченче урынны алып тора (15,3%) – тиешле яшьтәге 100 мең кешегә 74,1 очрак. Халыкның яман шешләрдән үлүенең иң югары күрсәткечләре Спас муниципаль районында билгеләнгән (265,5).

Авырулар структурасында яман шешләрнең түбәндәгечә локальләшүе өстенлек итә: сөт бизләре (12,7%); меланомалы тән тиресе (12,4%); юан эчәк (11,1%); үпкәләр (9,9%), мәни бизе (9,3%); ашказаны (7,1%). Мондый локальләшүләр халыкның онкология авырулары структурасында 62,5% тәшкил итә. 2017 ел белән чагыштырганда, сөт бизләрендәге яман шеш, меланомалы тире яман шешен уздырып, 2 нче урыннан 1 нчегә күчкән. 2017 елда ирләрдә мәни бизе яман шешнең иң күп локальләшкән урыны булып тора – 18,8%. Хатын-кызлар арасында рак сөт бизләрендә аеруча еш ачыклана (22,4%).

ТРда һәр 43 нче кеше яман шеш диагнозы белән исәптә тора. 5 һәм аннан артыграк ел исәптә торучылар 2018 елда 55,3% тәшкил иткән (2017 ел – 54,8%, РФдә – 52,4%).

Бер ел эчендә үлүчеләр саны 0,6%ка кимеп, 26,5% тәшкил иткән. Әмма Спас районында бер елда үлү очраклары (32,4%) республика дәрәҗәсеннән артып китә.

Яман шешләрнең азуында югары күрсәткечләр аеруча сөт һәм мәни бизләре, аналык муентыгы рагының визуаль төрләренә карата иртә диагностикага һәм профилактикага юнәлтелгән чараларны активлаштыру зарурлыгы турында сөйли.

Хатын-кызларның яман шештән үлеме структурасында сөт бизләре рагы беренче урында тора. Шуңа бәйле рәвештә чирне иртә стадияләрдә дөрес ачыкларга мөмкинлек бирүче маммография скринингы аеруча зур әһәмияткә ия. Скрининг уңышын тәэмин итүнең мәҗбүри шарты – тикшерелргә тиешле хатын-кызларны колачлау 70%тан ким булмаска тиеш.

Онкология авырулары очракларының 1/3 аналык муентыгы рагына туры килә. Бу уңайдан фонлы авыруларны, рак алды торышын һәм яман шешне клиникага чаклы стадиядә ачыкларга мөмкинлек бирүче скринингка һәм аларны вакытында дәвалау хисабына рак барлыкка килүне кисәтүгә мөһим роль бирелә. Аналык муентыгы яман шеше скринингын 18 яшьтән башлап хатын-кызлар өч елга бер тапкыр узарга тиеш, шул ук вакытта процедураның 80% хатын-кызларны колачлавы зарур.

Районда мәни бизе рагы ирләрдә онкология авырулары структурасында икенче урынны били. Бүген мәни бизе рагын иртә диагностикалауга юнәлтелгән скрининг тикшерүләрен даими үткәргән очракта, иртә стадияләрне ачыклау саны арта, ракның метастатик төрләре ачыкланмый диярлек. Даими тикшерү узган ирләрдә простата рагыннан үлү ихтималы 3 тапкыр кими.

Районда үлем структурасында яман шешләр өлешенә 9,5-14,9 процент туры килә.

1.5.3. <u>Тышкы сәбәпләрдән һәм җәрәхәтләрдән үлү проблемасына сыйфатлама</u>

Травматизм һәм аннан соңгы нәтиҗәләр иң мөһим медик-социаль проблемаларның берсе булып тора.

Татарстан Республикасы буенча үлем структурасында тышкы сәбәпләрдән үлү өченче урында (бер өлеше – 8,1%), 2018 елда күрсәткеч, 2017 ел белән чагыштырганда, 13,7%ка кимегән; күрсәткеч 100 мең кешегә 82,9 очрак тәшкил иткән. Спас муниципаль районында тышкы сәбәпләрдән үлү күрсәткече 53%ка яки 2017 ел белән чагыштырганда 1,8 мәртәбә арткан (2017 елда 24 кеше үлгән, 2018 елда – 43 кеше).

Спас районында җәрәхәтләнүләр, агуланулар һәм кайбер тышкы йогынтылар үлемнәр структурасында 3 урында һәм ТРның барлык районнары арасында иң югары күрсәткечләрнең берсе (219,5) булып тора. Хезмәткә яраклы яшьтәге затларның инвалидлыкка беренчел чыгу сәбәпләре структурасында алар 3 нче позицияне били.

2018 елда ТРда үз-үзенә кул салудан үлүчеләр саны, 2017 ел белән чагыштырганда, 18,7%ка кимегән һәм 100 мең кешегә 14,3% очрак тәшкил иткән. Безнең кечкенә авыл районында соңгы елларда суицид сәбәпле якты дөньядан китүчеләр саны тотрыклы саклана, 2018 елда 1 балигъ булмаган бала үз-үзенә кул салган.

13 нче таблица

Еллар	**Суицидлар саны**
2014	9
2015	8
2016	8
2017	7
2018	7

1.5.4. Туберкулез белән авыру

14 нче таблица

Еллар	Абсолют саннар	100000 кешегә
2015	17	82,7
2016	23	113,4
2017	17	85,6
2018	12	61,0

2018 елның 1 гыйнварына туберкулезга каршы кабинетта актив туберкулез белән 36 авыру, шул исәптән 19 кеше бацилла бүленеп чыгу, 36 кеше сулыш органнары туберкулезы белән исәптә торган. 2018 елда 11 кеше сулыш органы

туберкулезы, 1 кеше үпкәдән тыш туберкулез белән исәпкә алынган. 9 авыру флюорография ярдәмендә ачыкланган. Яңа ачыкланган авыруларны госпитальләштерү 75% тәшкил иткән.

Өченче исәп төркемендә 43 кеше тора, шул исәптән 41 кеше тикшерелеп дәваланган, бу 95,3 % тәшкил итә. Өченче төркемгә 13 кеше күчерелгән. Терелеп чыккан 24 кеше исәптән төшерелгән.

Күп еллар дәвамында туберкулезга бәйле хәл хәвефле кала бирә, әлеге чирдән үлүчеләр саны югары. Әмма туберкулездан үлүчеләр санын киметүдә уңай тенденция күзәтелә.

15 нче таблица

Туберкулездан үлүчеләр

Еллар	Абсолют саннар	100000 кешегә
2015	5	24,3
2016	5	24,6
2017	3	24,6
2018	2	10,0

16 нчы таблица

Гражданнарны флюорография тикшерүе белән колачлау

2014	2015	2016	2017	2018
99,8	98,9	99,8	99,6	99,1

Туберкулездан үлү очракларын җентекләп тикшергәндә шунысы ачыкланды: әлеге авыруларның бөтенесе – социаль имин булмаган затлар, күпләренең торыр урыны юк, бөтенесе дә исерткечләрне күп куллана һәм туберкулезга

каршы препаратлар белән стационарда да, амбулатор рәвештә дә дәваланырга теләми. Күчмә флюорографны җәлеп итүдә дә проблемалар чыга, районның ерактагы авыллары халкы аңа мохтаҗ.

1.5.5. Ашыгыч һәм кичектергесез медицина ярдәме эшен, ФАПлар эшен оештыру

Ашыгыч һәм кичектергесез медицина ярдәме хезмәте – сәламәтлек саклау системасында иң мөһим юнәлешләрнең берсе, аның социаль әһәмияте бәхетсезлек очраклары, кинәт чыккан авырулар һәм гадәттән тыш хәлләр аркасында ел саен арта бара.

2018 елда ашыгыч ярдәм барлыгы 6469 чакыруга барган, шул исәптән бәхетсезлек очраклары уңаеннан 739 тапкыр, кинәт авырып китү һәм хәл начараю аркасында – 5308. Районда ашыгыч медицина ярдәмен вакытында күрсәтү күрсәткече 82,3% (5321) тәшкил иткән.

Ашыгыч һәм кичектергесез медицина ярдәмен күрсәтү сыйфаты мәсьәләсе медицина кадрларын әзерләү дәрәҗәсе белән турыдан-туры бәйле. Ашыгыч ярдәмгә баруда урта звено белгечләре ярдәм күрсәтә.

Район халкының яртысыннан артыгы авыл җирлегендә яши, шуңа күрә медицина ярдәме күрсәтүдә фельдшер-акушер пунктларына зур роль бирелә. Соңгы 5 елда 6 модульле ФАП төзелеп, сафка бастырылды. Районның фельдшер-акушер пунктлары медицина персоналы белән тәэмин ителде, әмма күпләре медицина җиһазлары белән начар тәэмин ителгән. ФАП фельдшерлары беркетелгән торак пунктларда яшәүче халыкның сәламәтлеге өчен тулысынча җаваплылык тоймый. Аларның эшен тикшереп тотуны көчәйтү, ФАП фельдшерлары эшен бәяләү өчен индикатив күрсәткечләр кертү зарур.

1.5.6. Медицина кадрлары һәм җиһазлар белән тәэмин ителеш

Әлеге программа йөз тоткан киләсе эш – ул кадрлар. Дәвалау учреждениеләренең медицина кадрлары белән җитәрлек тәэмин ителмәве район халкына медицина ярдәме күрсәтүдә турыдан-туры чагыла, аны бүген тулы канлы, дип әйтеп булмый. Дәвалау-профилактика учреждениеләре тар белгечләргә (окулист, психиатр, нарколог, эндокринолог, невролог һ.б.лар), гомуми практика табибларына, терапевтларга кискен мохтаҗлык кичерә.

Районда барлыгы 28 яки 10 мең кешегә 14 табиб, 154 шәфкать туташы һәм 72 кече медицина персоналы эшли. Табибларның уртача яше 48 яшь. Яшь белгечләрне җәлеп итү зарур. 2018 ел дәвамында «Спас үзәк район хастаханәсе»

дәүләт автоном сәламәтлек саклау учреждениесенә 1 табиб килде. Кадрлар мәсьәләсен хәл итү максатында, Казан дәүләт медицина университетына безнең район мәктәпләренең 10 чыгарылыш укучысы максатчан юнәлеш буенча юлланды. Хәзер алар – КДМУ студентлары. Әмма максатчан юнәлеш буенча киткән студентларның, университетны тәмамлагач, Спас үзәк район хастаханәсенә кайтырга теләмәүләре белән бәйле җитди проблема килеп туды. Әйтик соңгы өч елда өч максатчан укыган студент эшкә урнашудан баш тартты.

Ничек кенә сәер булмасын, тик авыл районнарына эшкә килгәндә 50 яшькәчә яшь белгечнең бер миллион сум алуын күздә тоткан «Земский доктор» программасы районга кадрлар проблемасын хәл итәргә булышмый гына түгел, киресенчә, комачаулый да, чөнки Болгар – рәсми шәһәр санала һәм без бу программага эләкмибез. Эш урынын сайлаганда яшь табиблар, әлбәттә, башка дәвалау учреждениеләрен сайлый. Безгә альтернатив методлар эзләргә туры килә. Шул рәвешчә 2015 елда Спас үзәк район хастаханәсе территориясендә торак йортлар төзелеше проекты барлыкка килде. ТР Президенты каршындагы Дәүләт торак фонды җирне (85 сутый) тапшыруга үз ризалыгын бирде.

Хәзерге вакытта квалификацияле медицина ярдәме заманча җиһазлардан башка мөмкин түгел. Хәзер булган медицина техникасы әхлакый һәм физик яктан искергән. Район дәвалау-профилактика учреждениеләре медицина техникасын яңартуга кискен мохтаҗлык кичерә.

1.5.7. Халыкның репродуктив сәламәтлек торышы

Халыкның репродуктив сәламәтлегенә бәйле проблема турында сөйләгәндә, ел саен районда уртача 110 бала тууын әйтергә кирәк, шул исәптән йөклелек чоры әйбәт узган очраклар 30 проценттан артмый. Йөклелек патологиясе арасында төп проблема – анемия (барлык йөкле хатын-кызларның 38%ы). Моңа йөкле хатыннарның сәламәтлегенә булышлык итү өчен кирәкле тимер препаратлары, поливитаминнар һәм йодлы препаратлар җитмәү китерә. Өстәвенә, булачак аналарның сәламәт яшәү рәвеше алып бару дәрәҗәсенең түбән булуын, санитар-агарту эшенең җитәрлек оештырылмавын билгеләп үтәргә кирәк.

Йөкле хатыннарны хатын-кызлар консультациясенә вакытында исәпкә кую зур роль уйный. Йөкле хатын-кыз табибка никадәр иртәрәк күренә башласа, авыру бала табу куркынычы шулкадәр кимрәк була.

«Авыру ата-ананың сәламәт балалары булмый» дигән әйтем бар. Репродуктив сәламәтлекнең начараюы балалар сәламәтлегендә чагылмый калмый. 18 яшькәчә балаларның авыру дәрәҗәсе югары кала бирә.

Сабыйлар үлеме күрсәткече дә югары: 1 яшькә кадәр 2 бала үлде яки 2018 елда тере туган 10000 балага 88,3, шул ук вакытта ТР буенча ул 60,3 тәшкил итә.

17 нче таблица

Йөклелекне ясалма өзү

	2014	2015	2016	2017	2018
Абортлар саны	83	97	99	95	77

Абортлар хатын-кызларның репродуктив потенциалына һәм репродуктив сәламәтлегенә зур йогынты ясый. 2018 елда абортлар санының кимүе күзәтелсә дә, 2014-2017 еллар чорында аларның саны югары булып кала. Йөклелекне ясалма өзү, аеруча беренче тапкыр авырга узучыларда, икенче баланы таба алмау куркынычы белән яный. Соңгы елларда беренче тапкыр йөкле хатын-кызларда абортлар өлеше РФ буенча – 10-11 процент, 2018 елда район буенча 1,3 процент тәшкил итә. Бу юнәлештә йөкле хатын-кызлар белән санитар-агарту эшен көчәйтергә кирәк һәм беренче чиратта медицина хезмәткәрләре ягыннан.

1.5.8. Экологик хәл

Спас районында шәһәр һәм авыл халкы жир асты чыганакларыннан үзәкләштерелгән су белән 100 процент тәэмин ителгән. Районда барлыгы 47 суүткәргеч, шуларның 1се – коммуналь һәм 46сы – ведомствоныкы, 103 үзәкләштерелгән су белән тәэмин итү чыганагы бар. Шунысын әйтергә кирәк, лаборатор контроль тулы күләмдә Болгар шәһәрендә, Кирпичный бистәсе һәм Кузнечиха авылында урнашкан һәм судан файдалануга лицензиясе булган «Спас коммуналь челтәрләре» ЖЧЖ балансында торучы су белән тәэмин итү чыганакларында гамәлгә ашырыла. Авыл җирлекләрен су белән тәэмин итүче чыганаклардагы эчәргә яраклы суның сыйфатын контрольдә тоту 3 елга 1 тапкыр планлы тикшерү вакытында гына гамәлгә ашырыла. Санитар-химик һәм бактериологик күрсәткечләр буенча сайлап алынган пробалар саны һәм стандарт булмаган пробалар проценты 18 нче таблицада китерелде.

18 нче таблица

Еллар	Санитар-химик тикшеренүләр						Микробиологик тикшеренүләр					
	Бөтенесе		Туры килми		%		Бөтенесе		Туры килми		%	
	чыганак-лар	аеру челтәре	чыганак-лар	аеру челтәре	чыганак-лар	аеру челтәре	чыганак-лар	аеру челтәре	Чы-ганак-лар	аеру челтәре	чыганак-лар	аеру челтәре
2016	87	29	40	15	**45,9**	**51,7**	92	175	15	26	**16,3**	**14,8**
2017	70	37	48	14	**68,0**	**37,8**	129	191	15	45	**11,6**	**23,5**
2018	84	46	37	17	**44,0**	**36,9**	166	151	21	28	**12,6**	**18,5**

Эчәргә яраклы суның стандарт булмаган пробалары проценты санитар-химик күрсәткечләр буенча тотрыклы рәвештә югары кала һәм республика күрсәткечләреннән 2,5 тапкыр артып китә, ә аерым күрсәткечләр буенча, төгәлрәге тимер микъдары буенча рөхсәт ителгән күләмнән 3 тапкыр, тоныклык буенча 8 тапкыр, катылык буенча 3 тапкыр артык. Санитар норма таләпләренә туры килми торган су Болгар шәһәре, Ким авылы, Куралово авылы, Өчкүл авылы халкына бирелә, шулай ук Полянка авылына – тимер микъдары, тоныклык буенча; Никольский һәм Көек авылларына – сульфатлар микъдары буенча. Суда тимер микъдары югарылыгына аның табигатьтә югары микъдарда булуы гына түгел, ә, нигездә, шәһәр һәм авыл сууткәргеч челтәрләренең тузганлыгы, җир асты сулы горизонтларын пычратуның 20 потенциаль чыганаклары булган эшләми торган ташландык скважиналарда тампонажны вакытында үткәрмәү сәбәп булып тора.

Эчәргә яраклы су сыйфатын яхшыртуның төп бурычлары:

1. Профилактик ремонт эшләрен вакытында үткәрү, үзәкләштерелгән су белән тәэмин итү чыганакларының санитар саклау зоналарын оештыру, эчәргә яраклы су сыйфатын производство контролендә тотуны оештыру максатларында, авыл сууткәргечләренең баланс тотучысын билгеләү, эшләми торган скважиналарда тампонаж уздыру.

2. Су алу җиһазын тимерсезләндерү буенча нәтиҗәле система белән тәэмин итү.
3. Шәһәр һәм авылларда тузган сууткәргеч челтәрләрен алыштыру.

Балаларга белем бирү учреждениеләрендә сууткәргеч челтәрләрдән пробалар алганда стандарт булмаган анализлар проценты 38 тәшкил итә. «Гомуми белем бирү, башлангыч һәм урта һөнәри белем бирү учреждениеләрендә укучыларның туклануын оештыруга карата санитар-эпидемиологик таләпләр» СанПиН 2.4.5.2409-08 таләпләре нигезендә, белем бирү учреждениеләрендә эчәргә яраклы су үзәкләштерелгән су белән тәэмин итү системаларында су сыйфатына карата куелган гигиеник таләпләргә җавап бирергә тиеш. Шушы максатлардан белем бирү учреждениеләрендә кулерлар (фильтрланган суны агызу өчен каралган көнкүреш приборы) куела. Белем бирү учреждениеләрендә су эчү режимы шулай ук стационар эчү фонтаннарында яки савытларга агызылган (шешәле су) су аша оештырылырга мөмкин.

1.6. Яшәеш сыйфаты

Халыкның яшәеш сыйфатын билгеләүче факторлар бихисап: уртача хезмәт хакы, җан башына керемнәр, минималь кулланучы бюджеты, торак шартлары, гомер озынлыгы, сабыйларның үлем дәрәҗәсе һ.б. Аларның кайберләрен карап узыйк.

1.6.1. Физик культура белән шөгыльләнү мөмкинлеге

19 нчы таблица

Ел	Физкультура һәм спорт белән шөгыльләнүчеләр саны (кеше)	Район халкы санына %
2014	7684	38,7
2015	7937	44,0
2016	8859	47,0

2017	8865	49,2
2018	9764	52

1.6.2. Сәламәт яшәү рәвешен формалаштыру

Гаиләнең социаль ролен арттыру, физик культура һәм спорт белән шөгыльләнү өчен шартлар тудыру, буш вакытны рациональ файдалану эчкечелектән, наркоманиядән, җәмгыятькә каршы күренешләрдән ышанычлы яклау чарасы, киләчәк буыннарның сәламәтлеген саклауның мөһим факторы булып тора.

Район халкы сәламәтлеген саклау системасында физик культура һәм спорт алыштыргысыз санала. Массакүләм физкультура һәм спортны оештыру өчен зур капитал салу кирәкми. Барлык оешмалар житәкчеләренең бурычы физкультураны пропагандалау һәм массакүләм спортны үстерү өчен минималь шартлар тудырудан гыйбарәт. Балалар учреждениеләренә, мәктәпләргә, тармак технологияләре техникумына массакүләм физкультура системасын кертү, район оешмалары һәм предприятиеләрендә физик культура белән шөгыльләнүне активлаштыру зур әһәмияткә ия.

Соңгы елларда спорт-сәламәтләндерү чаралары саны артты, районы халкының 52%ы физкультура һәм спорт белән шөгыльләнә, шул ук вакытта икътисадый яктан алга киткән илләрдә бу күрсәткеч 55% тәшкил итә. Балалар һәм яшьләрнең спорт белән шөгыльләнү белән кызыксынуына максатчан теләктәшлек күрсәтү, спортның өстенлекле төрләрендә районның традицияләрен ныгыту мәслихәт.

2. Программаның төп юнәлешләре

2.1. Гаилә булып яшәү рәвешен популярлаштыру

Хәзерге вакытта җәмгыятьтә, аеруча яшь буын вәкилләре аңында гаиләне иң мөһим социаль институт, женесләр арасындагы мөнәсәбәтләрнең иң югары эволюцион төре һәм бер үк вакытта күпләп сәламәт балалар тудыру һәм тәрбияләүнең зарури атрибуты буларак аңлауны формалаштыру бигрәк тә мөһим.

Гаиләгә ярдәмнең төп юнәлешләре:

- ныклы гаилә мөнәсәбәтләре идеологиясен формалаштыру, балалы гаиләләрне пропагандалау, гомумгаилә кыйммәтләрен һәм мәнфәгатьләрен үстерүгә булышлык күрсәтү;

- беренче тапкыр өйләнешеп, этисе дә, энисе дә булган гаиләләрнең өстенлеген көчәйтү, аларның репродуктив ориентациясен ике, өч балалы гаиләгә кадәр киңәйтү;

- балаларны, яшүсмерләрне, яшьләрне гаилә тормышына әзерләү системасы аша гаиләгә йөз тоткан шәхес формалаштыру, социальләшүнең төп субъекты буларак, гаиләнең тәрбияви потенциалын арттыру;

- яшь гаиләләргә комплекслы медицина, социаль, психологик, дәүләт ярдәме күрсәтү;

- алга таба да гражданнарча өйләнешмичә яшәү үсешенә каршы тору;

- күп балалы һәм тулы булмаган гаиләләргә ярдәм системасын алга таба камилләштерү;

- өстәмә белем бирү системасына балалар һәм үсмерләрне гаилә тормышына әзерләүне кертү: рухи-әхлакый кыйммәтләрне, гаилә, берничә баласы булган тотрыклы рәсми теркәлгән гаилә, сәламәт яшәү рәвеше кыйммәтләрен формалаштыру.

2.2. Халык сәламәтлеген яхшырту проблемасын чишүне медицина ягыннан тәэмин итү һәм үлүчеләр санын киметү

Максат – яшәеш сыйфатын тотрыклы арттыру, сәламәтлек саклауны үстерү, халыкны алкоголь һәм наркотиклардан яклау, хезмәт саклау чаралары һәм социаль ярдәм чараларын камилләштерү буенча эзлекле сәясәт үткәрү ярдәмендә үлүчеләр санын киметү.

Бурычлар:

- Спас муниципаль районында уртача гомер озынлыгын арттыру һәм халыкның үлем дәрәҗәсен киметү өчен аеруча уңай социаль-икътисадый климат булдыру;

- халыкның авыру дәрәҗәсен тотрыклы киметү;

- хезмәт шартларын, хезмәтне саклауны яхшыртуга, район предприятиеләрендә производство җәрәхәтләнүләрен, һөнәри авыруларны булдырмауга юнәлтелгән чараларны гамәлгә ашыру;

- юл-транспорт һәлакәтләре нәтиҗәсендә халык үлемен киметү;

- өлкән яшьтәге гражданнар һәм инвалидлар арасында сәламәтлекне яхшырту, авыруларны кисәтү системасының нәтиҗәлелеген арттыру, өлкән яшьтәге гражданнар һәм инвалидларны медик-социаль һәм социаль-психологик тернәкләндерү системасын камилләштерү.

2.3. Сәламәт яшәү рәвешен формалаштыру

Максат – сәламәт кешеләр үстерү, туган мизгеленнән алып, бөтен гомере дәверендә кешеләрнең сәламәтлеге турында кайгырту.

Бурычлар:

- сәламәтлекне ныгытуның, хезмәткә яраклылыкны арттыруның, халыкның озын гомерле булуының иң мөһим ресурсы буларак, физик культура һәм спортны үстерү, сәламәт яшәү рәвешен формалаштыру;
- сәламәт яшәү рәвешен формалаштыруны тәэмин итүче структура буларак, гаилә ролен пропагандалау, гаилә спортын үстерү;
- барлык хезмәт коллективларында, уку йортларында һәм, гомумән, районда сәламәт әхлакый-психологик климат булдыру;
- мәгариф учреждениеләрендә укучыларның сәламәтлеген һәм физик үсешен ныгыту өчен, шул исәптән уку процессын оештыруны камилләштерү, тукландыруны һәм медик-санитар шартларны яхшыртуны да кертеп, уңай шартлар тудыру;
- сәламәт яшәү рәвеше культурасын тәрбияләү, үз сәламәтлегең турында кайгырту зарурлыгына юнәлтелгән җәмәгатьчелек фикерен формалаштыру;
- халыкның массакүләм физик культурасын оештыру;
- физик культура һәм спортның матди базасын алга таба ныгыту.

Спас муниципаль районының «2019-2021 елларга халык сәламәтлеген яхшырту һәм үлүчеләр санын киметү» максатчан прграммасын үтәү чаралары

мең сум

№	Чараның аталышы	Башкаручы	Башкару вакыты	Финанслау

п/п				чыганагы
1.	Халыкара гаилә көненә, халыкара балаларны яклау көненә, әниләр көненә багышланган чаралар үткәрү	Авыл җирлекләре башлыклары, мәдәният бүлеге, социаль яклау бүлеге, мәгариф бүлеге, яшьләр эшләре, спорт һәм туризм бүлеге, ГХАТ бүлеге	2019-2021 еллар	Таләп ителми
2.	«Алтын туй» һәм «бриллиант туй»ларын билгеләп үтүче гаиләләр өчен тантаналы чаралар оештыру	ГХАТ, авыл җирлекләре башлыклары	2019-2021 еллар	Таләп ителми
3.	Мәктәпләрдә гаилә кыйммәтләренә, кеше тормышында гаилә роленә багышланган сыйныф сәгатьләре үткәрү	Мәгариф бүлеге планы буенча	2019-2021 еллар	Таләп ителми
4.	Бала табарга сәләтле яшьтәге хатын-кызларны профилактик тикшерү	«Спас үзәк район хастаханәсе» дәүләт автоном сәламәтлек саклау учреждениесе	ел саен	Таләп ителми
5.	Социопатик гаиләләрдәге хатын-кызларны контрацепция белән тәэмин итү (бушлай ВМС кертү)	«Спас үзәк район хастаханәсе» дәүләт автоном сәламәтлек саклау учреждениесе	ел саен	ОМС
6.	Яшүсмерләр арасында җенес үсеше тайпылышларын һәм гинекологик авыруларны кисәтү буенча, җәмгыятьтә гаилә роленә һәм бала тудыруга дөрес ориентирлар формалаштыру буенча профилактик һәм агарту эшләре (әңгәмәләр) оештыру. Наркомания, эчкечелек һәм тәмәке тартуны кисәтү	«Спас үзәк район хастаханәсе» дәүләт автоном сәламәтлек саклау учреждениесе, мәгариф бүлеге	даими	Таләп ителми
7.	Хатын-кызлар консультациясендә, амбулаторияләрдә, фельдшер-акушер пунктларында «Әниләр мәктәбе» эше	«Спас үзәк район хастаханәсе» дәүләт автоном сәламәтлек саклау учреждениесе	даими	Таләп ителми

8.	Массакүләм мәгълүмат чараларыннан файдаланып, авыруларны кисәтү мәсьәләләре буенча халыкны мәгълүмат белән тәэмин итү («Новая жизнь»-«Яна тормыш» газетасының «Табиб почмагы» рубрикасында мәкаләләр һәм лекцияләр циклы)	«Спас үзәк район хастаханәсе» дәүләт автоном сәламәтлек саклау учреждениесе, район газетасы редакциясе	даими айга 2 тапкыр	Таләп ителми
9.	Ерак торак пунктларында тикшерү өчен күчмә флюорографны җәлеп итеп, флюорографик тикшерүләр планы үтәлешен тәэмин итү	«Спас үзәк район хастаханәсе» дәүләт автоном сәламәтлек саклау учреждениесе, авыл җирлекләре башлыклары	2019 ел 2020 ел 2021 ел	Район бюджеты 160 ,0 160,0. 160,0
10.	Үпкәләренең хроник авыруларыннан җәфа чигүче затларны, күкрәк читлеге рентгенографиясе күрсәтүе буенча елга бер тапкыр флюорографик тикшерү белән тәэмин итү	«Спас үзәк район хастаханәсе» дәүләт автоном сәламәтлек саклау учреждениесе, авыл җирлекләре башлыклары	ел саен	Таләп ителми
11.	Фельдшер-акушер пунктларын гинекологик тикшерү үткәрү өчен кирәкле материал белән тәэмин итү	«Спас үзәк район хастаханәсе» дәүләт автоном сәламәтлек саклау учреждениесе	2019 ел 2020 ел 2021 ел	ОМС акчалары 9,0 9,0 9,0
12.	Казан ш. «Республика клиник онкология диспансеры» дәүләт автоном сәламәтлек саклау учреждениесе белгечләре катнашында онкопатология мәсьәләләре буенча семинар оештыру	«Спас үзәк район хастаханәсе» дәүләт автоном сәламәтлек саклау учреждениесе	2019 ел	Таләп ителми
13.	Медицина хезмәтенең, социаль яклау, мәгариф органнарының авыр тормыш хәленә юлыккан затларны рухи тернәкләндерү белән шөгыльләнүче традицион конфессияләр, иҗтимагый оешмалар белән хезмәттәшлеге	«Спас үзәк район хастаханәсе» дәүләт автоном сәламәтлек саклау учреждениесе,социаль яклау органнары, гомуми белем бирү оешмалары	2019-2021 еллар	Таләп ителми
14	«Спас үзәк район хастаханәсе» дәүләт автоном сәламәтлек саклау учреждениесенә яшь табиб	Болгар шәһәре жирлеге Башкарма комитеты	2019 ел	Болгар ш. бюджеты 1550,0

	кадрларын җәлеп итү максатыннан торак сатып алу		2020 ел 2021 ел	1550,0 1550,0
15.	Алкоголизмны кисәтү һәм дәвалау буенча баннерга заказ бирү һәм урнаштыру	«Спас үзәк район хастаханәсе» дәүләт автоном сәламәтлек саклау учреждениесе	2019 ел	Район бюджеты 30,0
16.	Медицина җиһазлары сатып алу: - ЭКГ аппараты; - күз эче басымын үлчәү өчен контактсыз тонометр; - карават яны мониторы.	«Спас үзәк район хастаханәсе» дәүләт автоном сәламәтлек саклау учреждениесе	2019 ел 2020 ел 2021 ел	Район бюджеты 250,0 100,0 100,0
17.	Стоматологик кәнәфи сатып алу	«Спас үзәк район хастаханәсе» дәүләт автоном сәламәтлек саклау учреждениесе	2019 ел	Район бюджеты 220,0
18	Бөерә житкелекле эшләмәгән авыруларны дәвалау урынына бару өчен чыгымнарны компенсацияләү		2019 ел 2020 ел 2021 ел	Район бюджеты 408,0 408,0 408,0
	Спас районы буенча Россия ЭЭМ бүлеге			
19.	Иректән мәхрүм ителү урыннарыннан шартлы-вакытыннан алда азат ителеп, Спас үзәк район хастаханәсенә салынган затларның исемлеген тапшыру	Эчке эшләр бүлеге, «Спас үзәк район хастаханәсе» дәүләт автоном сәламәтлек саклау учреждениесе	даими	Таләп ителми
20.	«Юл хәрәкәте иминлеге» район программасын гамәлгә ашыру кысаларында юл хәрәкәте иминлеге буенча профилактик чаралар үткәрү	Эчке эшләр бүлеге, Спас муниципаль районы Башкарма комитеты, юл хезмәтләре	«Юл хәрәкәте иминлеге» программасы гамәлдә булу вакыты нигезендә	Таләп ителми
21.	Гражданнар күпләп җыелган чараларны уздырганда алкоголь продукциясен сатуны тыю турында карар кабул	Спас муниципаль районы Башкарма комитеты	Чаралар уздырган вакытта	Таләп ителми

	итү			
22.	Эчкечелек, имин булмаган билгесе белән ЭЭМ бүлегенен профилактик исәпләрендә торган затларга карата профилактик чаралар үткәрү (профилактик чаралар, яшәү урынына бару)	Эчке эшләр бүлеге	Ел дәвамында	Таләп ителми
Иҗтимагый совет, ветераннарның иҗтимагый оешмасы				
23.	90 яшькә житкән затларга «Озак яшәүче паспорты» формасын эшләү һәм аны тутыруны оештыру	Ветераннар советы, ветеран оешмалары житәкчеләре, «Спас үзәк район хастаханәсе» дәүләт автоном сәламәтлек саклау учреждениесе	2019 елның II-III кварталы	Таләп ителми
24	Сәламәт яшәү рәвешен пропагандалау максатларында район газетасында районның озын гомерле кешеләренең тормыш рәвешен яктыртучы, сәламәт туклану, начар гадәтләргә каршы көрәш турында ай саен мәкаләләр бастыру	Ветераннар советы, социаль яклау бүлеге	2019-2021 еллар	Таләп ителми
25.	Аерым спорт төрләре буенча ветераннар спартакиадасы турында нигезләмә эшләү һәм аны 2019 елда үткәрү	Ветераннар советы	2019 ел	Таләп ителми
26.	Иҗтимагый совет утырышында түбәндәге мәсьәләләрне өйрәнеп, карап чыгарга: Яшьләрнең ялын оештыру турында; Эчәргә яраклы суның сыйфаты турында; Сәламәт яшәү рәвешенә нигезләнгән яңа традицияләр һәм йолаларны тарату буенча мәдәният учреждениеләре эше турында	Спас муниципаль районы Иҗтимагый советы	2019 ел. I кв. 2019 ел. III кв. 2019 ел. II кв. 2019 ел. IV кв.	Таләп ителми
Гомуми белем бирү оешмалары				
27	Спас муниципаль районының «Балаларны савыктыру-			Район бюджеты

	мәгариф үзәге» мәктәпкәчә мәгариф муниципаль бюджет белем бирү учреждениесе базасында «Шахматлар» ачык секцияләре Спорт җиһазлары сатып алу		2019 ел 2020 ел 2021 ел	20,1
28	Чаңгы инвентарен сатып алу	Спас муниципаль районы муниципаль бюджет гомуми белем бирү учреждениеләре	2019 ел 2020 ел 2021 ел	Район бюджеты 200,0 200,0 200,0
29	Махсус медицина төркеме укучылары арасында физик культура дәресләре уздыру. Махсус медицина төркеме укучылары белән индивидуаль эш оештырылган. Шәфкать туташы һәм дәвалаучы табиб белән килешенгән индивидуаль физик күнегүләр, дәвалау физкультурасы.	«Болгарның 1 нче урта гомуми белем бирү мәктәбе» муниципаль бюджет гомуми белем бирү учреждениесе «Болгарның 2 нче урта гомуми белем бирү мәктәбе» муниципаль бюджет гомуми белем бирү учреждениесе	Бөтен уку елы дәвамында	Финанслау таләп ителми
30.	Сәламәт яшәү рәвешен пропагандалау. Тематик сыйныф сәгатьләре үткәрү: «Тәмәке тартуның зыяны турында», «Алкоголизмның зыяны турында», «Наркоманиянең зыяны турында».	Гомуми белем бирү оешмалары	Бөтен уку елы дәвамында	Финанслау таләп ителми
31.	Физик культура буенча эш укыту программасы кысаларында йөзү дәресләрен оештыру.	«Болгарның 1 нче урта гомуми белем бирү мәктәбе» муниципаль бюджет гомуми белем бирү учреждениесе «Болгарның 2 нче урта гомуми белем бирү мәктәбе»	Физик культура буенча эш укыту программасының календарь-тематик планы кысаларында.	Финанслау таләп ителми

		муниципаль бюджет гомуми белем бирү учреждениесе «Карпов П.А. ис. Болгар кадетлар интернат мәктәбе» дәүләт бюджет гомуми белем бирү учреждениесе		
32.	Авыруның иртә стадиясендә балалар үсешендә тайпылышларны ачыклау буенча «АРМИС» АПК эше.	«Болгарның 1 нче урта гомуми белем бирү мәктәбе» муниципаль бюджет гомуми белем бирү учреждениесе «Болгарның 2 нче урта гомуми белем бирү мәктәбе» муниципаль бюджет гомуми белем бирү учреждениесе	Бөтен уку елы дәвамында	Финанслау таләп ителми
33.	Сәламәтлек көне.	Гомуми белем бирү оешмалары	7 апрель	Призларны финанслау смета нигезендә
34.	Түбәндәге бөтендөнья һәм халыкара көннәргә багышланган чаралар һәм акцияләр уздыру: «сәламәтлек», «тәмәке төтененнән баш тарту», «наркоманиягә каршы көрәш» һ.б.	Гомуми белем бирү оешмалары	Бөтен уку елы дәвамында	Призларны финанслау смета нигезендә
35.	Мәктәп яны кишәрлекләрендә яшелчәләр үстерү эше	Гомуми белем бирү оешмалары, мәктәпкәчә белем бирү учреждениеләре.	май-сентябрь	Үз акчалары хисабына
36.	«Татарстан Республикасында спорт объектларын һәм корылмаларын нәтиҗәле файдалану өлешендә законнарны гамәлгә ашыру турында» 2015 елның 3	Гомуми белем бирү оешмалары, өстәмә белем бирү учреждениеләре	Бөтен уку елы дәвамында	Финанслау таләп ителми

	ноябрендәге Татарстан Республикасы Дәүләт Советының Социаль сәясәт комитеты карарын гамәлгә ашыру. Районда ясалма өслекле 10 универсаль спорт мәйданчыгы төзелеп сафка бастырылды.			
	Мәктәпкәчә белем бирү оешмалары			
37.	«Родничок» катнаш төрдәге балалар бакчасы» муниципаль бюджет мәктәпкәчә белем бирү учреждениесе базасында балалар бакчасына йөрми торган, сәламәтлекләре чикләнгән балалар өчен төркем буларак Лекотека оештыру	«Родничок» катнаш төрдәге балалар бакчасы» муниципаль бюджет мәктәпкәчә белем бирү учреждениесе	2019	Район бюджеты
38.	Медицина кабинетларын ремонтлау һәм лицензияләү	«Теремок» балалар бакчасы» муниципаль бюджет мәктәпкәчә белем бирү учреждениесе	2019	Район бюджеты
39	**Мәктәпкәчә белем бирү учреждениеләрендә балалар белән эшләүдә сәламәтлек саклау:** 1. Тәрбияләнүчеләрнең сәламәтлек торышын комплекслы бәяләү - сәламәтлекне паспортлаштыру. Шәхси савыктыру маршрутларын төзү 2. Физкультура-савыктыру технологияләрен гамәлгә ашыру: Хәрәкәт режимы Динамик паузалар Чыныгу Гимнастика Хәрәкәтчән һәм спорт уеннары Сәламәтлек көннәре Спорт күңел ачу чаралары, бәйрәмнәр 3. Социаль-психологик технологияләрне гамәлгә ашыру: Тренинглар Релаксация Музыкотерапия Психогимнастика	Мәктәпкәчә белем бирү учреждениеләре мөдирләре	даими	Таләп ителми

	Әкият терапиясе			
40.	**Мәктәпкәчә белем бирү учреждениеләре педагоглары белән эшләүдә сәламәтлек саклау:** Түбәндәгеләр аша тәрбиячеләрне сәламәтлек саклау технологияләренә өйрәтү: ➢ семинарлар, ➢ түгәрәк өстәлләр, ➢ балалар белән уртак эшчәнлекне күрсәтү һәм карау, ➢ район педагоглары белән тәҗрибә уртаклашу ➢ сәламәтлек турында проект бәйгеләре ➢ педагоглар өчен консультацияләр ➢ «Эш көне дәвамында релаксация, киеренкелекне бетерү алымнары» мәктәпкәчә белем бирү учреждениеләре педагоглары өчен практикум ➢ Педагогик советларда һәм медик-педагогик киңәшмәләрдә сәламәтлек саклау мәсьәләләре турында фикер алышу.	Мәктәпкәчә белем бирү учреждениеләре мөдирләре	Даими	Таләп ителми
41.	**Мәктәпкәчә белем бирү учреждениеләре ата-аналары белән эшләүдә сәламәтлек саклау:** 1. Түбәндәгеләр аша олылар һәм балалар арасында сәламәт яшәү рәвешен пропагандалау: • ата-аналар өчен «Сәламәт булыйк» стендларын төзү • мәктәпкәчә белем бирү учреждениесе сайтында «Сәламәтлек саклау турында - житди рәвештә» сәхифәсе • Ата-аналар җыелышларында чыгышлар, ата-аналар белән сәламәтлек саклау мәсьәләләре буенча консультацияләр, әңгәмәләр үткәрү	Мәктәпкәчә белем бирү учреждениеләре мөдирләре	даими	Таләп ителми

	• Белешмәлекләр • Презентацияләр • Буклетлар • ата-аналар белән чаралар оештыру: ➢ ял көне экскурсияләре, ➢ «Әти, әни, мин - спорт сөюче гаилә» спорт ярышлары ➢ Сәламәтлек көннәре ➢ Ачык ишекләр көннәре			
42.	Мәктәпкәчә белем бирү учреждениесе сайтында «Сәламәтлек саклау турында - житди рәвештә» сәхифәсен тәэмин итеп тору.	Мәктәпкәчә белем бирү учреждениеләре мөдирләре	даими	Таләп ителми
43.	Мәктәпкәчә белем бирү учреждениесендә индивидуаль һәм төркемле профилактик һәм коррекция савыктыру чараларын эшләү һәм гамәлгә ашыру.	Мәктәпкәчә белем бирү учреждениеләре мөдирләре	даими	Таләп ителми
44.	«Спас үзәк район хастаханәсе» МУ белән хезмәттәшлектә профилактик тикшерүләр, эпидемиягә каршы чаралар	Мәктәпкәчә белем бирү учреждениеләре мөдирләре «Спас үзәк район хастаханәсе» МУ		
45.	Мәктәпкәчә белем бирү учреждениеләрендә балаларның һавада озак булуы өчен шартлар тудыру, саф һавада йөрү верандаларын төзү:	«Колосок» муниципаль бюджет мәктәпкәчә белем бирү учреждениесе (саф һавада йөрү өчен 1 веранда) «Антошка» муниципаль бюджет мәктәпкәчә белем бирү учреждениесе (саф һавада йөрү өчен 1 веранда) «Полянка ав. балалар бакчасы» муниципаль	2019 ел 2019 ел 2020 ел	Район бюджеты 185,0 185,0 185,0

		бюджет мәктәпкәчә белем бирү учреждениесе (саф һавада йөрү өчен 1 веранда)		
46.	Мәктәпкәчә белем бирү учреждениеләрен спорт инвентаре, йомшак модульләр белән тәэмин итү;	«Антошка» муниципаль бюджет мәктәпкәчә белем бирү учреждениесе Полянка ав. муниципаль бюджет мәктәпкәчә белем бирү учреждениесе КИМ бист. муниципаль бюджет мәктәпкәчә белем бирү учреждениесе Әҗмәр ав. муниципаль бюджет мәктәпкәчә белем бирү учреждениесе Антоновка ав. муниципаль бюджет мәктәпкәчә белем бирү учреждениесе Балымер ав. муниципаль бюджет мәктәпкәчә белем бирү учреждениесе «Теремок» муниципаль бюджет мәктәпкәчә белем бирү учреждениесе	2019 ел 2020 ел 2021 ел	Район бюджеты 50,0 30,0 30,0 30,0 30,0 15,0 15,0

Физик культура һәм спорт

№ п/п	Чараларның аталышы	Башкаручы	Башкару вакыты	Финанслау чыганагы

47	Физик культура һәм спорт белән даими шөгыльләнүче кешеләр санын арттыру	Яшьләр эшләре, спорт һәм туризм бүлеге, район мәгариф бүлеге, авыл җирлекләре башлыклары, предприятие һәм оешма җитәкчеләре	2019 ел – 46% 2020 ел – 48 % 2021 ел – 50 %	Таләп ителми
48.	«Хезмәткә һәм оборонага әзер» (ГТО) Бөтенроссия физкультура-спорт комплексын этаплап кертү чаралары - Белем бирү оешмаларында укучылар - Спас тармак технологияләре техникумында укучылар - Олылар	Яшьләр эшләре, спорт һәм туризм бүлеге, район мәгариф бүлеге, авыл җирлекләре башлыклары, предприятие һәм оешма җитәкчеләре	2019 ел - 2020 ел – 100% 2019 ел – 2020 ел -100% 2019 ел – апробация 2020 ел – 25% 2021 ел – 30%	Таләп ителми
49.	«Татарстан чаңгы юлы», «Милләтләр кроссы» район массакүләм ярышларын оештыру һәм уздыру	Яшьләр эшләре, спорт һәм туризм бүлеге	2019 ел - 2021 ел	ФК һәм спорт чараларын гамәлгә ашыруга бүленгән акча хисабына
50.	Авыл җирлекләре халкы, предприятие һәм оешмалар хезмәткәрләренең спартакиадасын оештыру һәм үткәрү	Яшьләр эшләре, спорт һәм туризм бүлеге	2019 ел 2020 ел 2021 ел	Район бюджеты 300,0 300,0 300,0
51.	Спорт төрләре буенча җыелма командаларның төрле рангтагы ярышларда катнашуы	Яшьләр эшләре, спорт һәм туризм бүлеге, район мәгариф бүлеге, »Олимп» балалар-яшүсмерләр спорт мәктәбе өстәмә белем бирү муниципаль бюджет учреждениесе	2019 -2021 еллар	«Олимп» балалар-яшүсмерләр спорт мәктәбе өстәмә белем бирү муниципаль бюджет учреждениесе акчалары
52	Спорт юнәлешендәге өстәмә белем учреждениеләренең матди-техник базасын ныгыту - Массакүләм шуу өчен чаңгы инвентаре сатып	«Олимп» балалар-яшүсмерләр спорт мәктәбе өстәмә белем бирү муниципаль бюджет	2019 ел 2020 ел 2021 ел	Район бюджеты 41,0 41,0 41,0

	алу	учреждениесе акчалары		
53	Ату тирына агымдагы ремонт	Башкарма комитет	2019 ел	Район бюджеты 50,0
54	«Хезмәткә һәм оборонага әзер» (ГТО) физкультура-спорт комплексы нормативларын үтәү өчен кирәкле спорт инвентарен сатып алу	«Олимп» балалар-яшүсмерләр спорт мәктәбе өстәмә белем бирү муниципаль бюджет учреждениесе акчалары	2019 ел 2020 ел 2021 ел	Район бюджеты 30,0 30,0 30,0